

A Comparative Study of the Position of Myths in the Lives of the Divine Prophets and the Mythological Characters of the Shahnameh, Based on Two Versions: Qasas al-Anbiya and the Shahnameh of Shah Tahmasp

Akram Jokar ¹, Manizheh Falahi *², Reza Fahimi ³

¹ PhD student, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, Saveh Branch, Islamic Azad University, Saveh, Iran.

jokarakram@gmail.com

² (Corresponding author) Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, Saveh Branch, Islamic Azad University, Saveh, Iran. fallahi@iau-saveh.ac.ir

³ Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, Saveh Branch, Islamic Azad University, Saveh, Iran.

fahimi@iau-saveh.ac.ir

Article Info

Research Article

Issue 53

Volume 21

Page 118 to 135

Submission Date: 2022/06/18

Review Date: 2022/09/02

Acceptance Date: 2022/11/06

Publication Date: 2024/03/20

Keywords

Qasas al-Anbiya (Stories of the Prophets),
Shahnameh,

Myth of Passage Through Water and Fire,

Myth of the Abandoned Child.

Cite this article

Jokar, A., Falahi, M. and Fahimi, R. (2024). A Comparative Study of the Position of Myths in the Lives of the Divine Prophets and the Mythological Characters of the Shahnameh, Based on Two Versions: Qasas al-Anbiya and the Shahnameh of Shah Tahmasp. *Islamic Art Studies*, 21(53), 118-135.

[dori.net/dor/20.1001.1.***** ***/](https://doi.org/10.22034/IAS.2022.364115.2068)

[dx.doi.org/10.22034/IAS.2022.364115.2068](https://doi.org/10.22034/IAS.2022.364115.2068)

ABSTRACT

The present research conducts a comparative study of the myths of passage through water and fire and the myth of the abandoned child in the lives of the divine prophets and the mythological characters of the Shahnameh. The mythological and heroic sections of the Shahnameh are replete with ancient myths originating from the beliefs of ancient Iranian peoples, and reflections of these beliefs and traditions are sometimes seen even among contemporary people. These myths include mythological characters, beliefs, places, creatures, and tools; what is addressed in this research is the mention of three instances of myths from the Shahnameh, parallels of which are also seen in the lives of the Ulu al-'Azm (Arch) prophets, and we aim to examine the archetype of passage through water and fire and flight to the sky among the mythological characters of the Shahnameh such as Fereydu, Siavash, and Kay Kawus, and their common aspects in the lives of prophets such as Moses, Abraham, and Solomon (peace be upon them). The research method in this study is qualitative and uses a library method to examine various texts; also, a reasoning approach has been employed for analysis and interpretation. The conclusion is that the observed mythological motifs in the lives of the divine prophets have found their way into Iranian mythological stories, including Ferdowsi's Shahnameh, and traces of some similar mythological rites can be found in the lives of the prophets and the mythological characters of the Shahnameh.

Research Objectives:

1. Understanding the myth of passage through water and fire and the abandoned child and their examples in the lives of the divine prophets.
2. Comparing the myth of passage through water and fire and the abandoned child among the mythological characters of the Shahnameh and the lives of the prophets.

Research Questions:

1. What was the general position of myth among the mythological characters of the Shahnameh and the divine prophets?
2. In what form were the common aspects of the myth of passage through water and fire and flight to the sky among the mythological characters of the Shahnameh and the divine prophets?

** This article is taken from the doctoral dissertation of "Ekram Jokar" entitled "Comparative Position of Myths in the Lives of Divine Prophets and Mythological Characters of Shahnameh with Reference to Two Versions of Qasas al-Anbiya and Shahnameh of Shah Tahmasbi", which was presented under the guidance of Dr. "Manijeh Fallahi" and the advice of Dr. "Reza Fahimi" in 1401 at the Islamic Azad University, "Saveh" Branch.

Introduction

The word 'myth' (ostūreh) is equivalent to the Latin word "Myth," derived from the root "Mouth," meaning mouth and narration. English lexicographers have two meanings for this word: 1- Ancient stories; 2- Incorrect beliefs and theories from previous centuries; myths were also considered to fall within the realm of false, fabricated, and insignificant legends; to the extent that "in the nineteenth century, anything contrary to fact was called a myth" (Eliade, 2003: 52). In fact, since the 19th century, more attention was paid to myth, considering it a fantasy or poetic story; whereas primitive people distinguished between myth and legend (Ismailpour, 1991: 52). They considered myth a true story and legend false. Myths are categorized into three main sections: 1- Myths whose subject is gods and their enemies and how the material and spiritual world was created; 2- Myths that are remnants of the era of the formation of peoples and their settlement in ancient times and the epic stories related to them; 3- Myths related to the end of the world and life in the other world after death. Since Ferdowsi's Shahnameh is the product of centuries of evolution of the thought, culture, and literature of the people of this land, and Ferdowsi in it travels not only as a masterful poet but also as a profound researcher to the most distant periods of his land's history and returns to his society and era with an abundance of epic and literature, it is evident that we observe the traces of Iranian myths in the Shahnameh.

According to the division by "Bertels," the Shahnameh can be divided into three parts; 1- Mythological part: From the beginning of the book to the reign of Fereydun; 2- Heroic part: From the uprising of Kaveh the Blacksmith to the death of Rostam; 3- Historical part: From Bahman and Esfandiyar to Yazdegerd III.

The mythological and heroic parts of the Shahnameh are replete with ancient myths originating from the beliefs of ancient Iranian peoples, and reflections of these beliefs and traditions are sometimes seen even among contemporary people. These myths include mythological characters, beliefs, places, creatures, and tools; however, what is addressed in this research is not mentioning all the myths of the Shahnameh, but three instances of myths from the Shahnameh, parallels of which are also seen in the lives of the Ulu al-'Azm (Arch) prophets. We aim to examine the archetype of passage through water and fire and flight to the sky among the mythological characters of the Shahnameh such as Fereydun, Siavash, and Kay Kawus, and their common aspects in the lives of prophets such as Moses, Abraham, and Solomon (peace be upon them). The research method in this study is qualitative and uses a library method to examine various texts; also, a reasoning approach has been employed for analysis and interpretation.

Conclusion

The Shahnameh of Ferdowsi, among Persian literary texts, contains thrilling narratives, some of which have been shaped under the influence of the stories of the Holy Quran and sacred texts. This article examines several myths, one of which is the myth of water, for which several interpretations can be considered: 1- The myth of water in different human cultures has been a symbol of the beginning of the stage of material creation and the movement of the cycle of life within the cosmic structure. This role is manifested in the initial creation of the world from water and the symbolic end of life in it; 2- The myth of water is a symbol of immortality and the continuity of material life. This role is symbolized in the myth of the water of life and healing water; 3- The third role of water in myths is manifested in the myth of passage through water (the water ordeal) and symbolic cleansing by it (the baptism myth), which symbolizes passing from an old stage to a new transcendent stage in the form of the pattern of death and rebirth, as a test of matter for spiritual purification.

The passage through fire, according to ancient Iranian belief, had two interpretations: in the material world, it was performed for judgment and to prove an individual's innocence; in the afterlife, it was used to punish sinners. Therefore, it might be said that judgment by fire in the material world is a symbol of judgment in the afterlife. Naturally, this fire possesses moderating characteristics. Just as in the hereafter sinners are punished with fire, in the material world it also clarifies the truth or falsehood of claims. According to religious narrations, even if faithful humans are placed in the furnace of Hell's fire, not the slightest burning effect will be created on them, and just as fire had no effect on Abraham's body, it will have no effect on them either; but disbelievers will remain in the fire eternally. A comparison between the fire of Hell and the story of Prophet Abraham (AS), as well as the punishment of sinners with fire, finds common ground in Islamic beliefs—that passing through fire without burning is a sign of transcending ordinary human conditions.

Also, among the diverse themes in the Shahnameh and Quranic stories is the "myth of the abandoned child." This motif is one of the main themes in the lives of many gods, kings, heroes, and prophets. Sometimes, abandoning the child is due to fear of individuals who threatened his life; sometimes, this separation from the family is to entrust the child to a skilled mentor or teacher who will train him to accept his future responsibilities; at other times, the family abandons the child due to physical defects or because they consider the child's existence a threat to the survival of their rule or their own lives. However, in any case, all these abandonments lead to the glorious return of the abandoned child in adulthood.

References

- Aydenlu, S. (2007). *Az Ostoureh ta Hamaseh*. Moin Publications. [in Persian]
- Dadgi, F. (1990). *Bundahishn* (M. Bahar, Trans.). Toos Publications. [in Persian]
- Doustkhah, J. (2005). *Avesta: Report and Research* (9th ed., Vols. 1–2). Morvarid Publications. [in Persian]
- Eliade, M. (2006). *Treatise on the History of Religions* (J. Sattari, Trans.). Soroush Publications. (Original work published 1949). [in Persian]
- Eslami Nadoushan, M. A. (1997). *Zendegi va Marg-e Pahlavanan dar Shahnameh*. Nashr-e Asar. [in Persian]
- Esmaili Poor, A. (1996). *Ostoureh-ye Afarinesh dar Ayeen-e Mani*. Fekr-e Rouz Publications. [in Persian]
- Ferdowsi, A. (1996). *Shahnameh-ye Ferdowsi* (S. Hamidian, Ed.; 3rd ed.). Ghatreh Publications. [in Persian]
- Ghaemi, F., Ghavam, A. Q., & Yahaghi, J. (2010). Analysis of the symbolic role of the water myth and its manifestations in Ferdowsi's Shahnameh based on the mythological criticism method. **Jostarha-ye Adabi*, 2*(165), 1–30. [in Persian]
- Hassanzadeh, S. (2016). An analysis of the celestial journey in Masnavi. **Erfan-e Eslami*, 13*(50), 188–220. [in Persian]
- Ions, V. (1994). *Indian Myths* (B. Farrahi, Trans.). Asatir Publications. (Original work published 1967). [in Persian]
- Majlisi, M. B. (n.d.). *Bihar al-Anwar* (Vol. 13). Dar al-Ihya. [in Persian]
- McCull, H., Curtis, V. S., Bierl, A., & Orton, G. (2006). *World of Myths 2* (A. Mokhber, Trans.). Markaz Publications. (Original work published 2005). [in Persian]
- Qur'an.
- Rase, A. O. (1996). *Psychology of Personality* (S. Jamalfar, Trans.; 2nd ed.). Ravvan Publications. (Original work published 1971). [in Persian]
- Razi, H. (2002). *Encyclopedia of Ancient Iran*. Sokhan Publications. [in Persian]
- Roohi Berandagh, K., & Safari, A. (2016). *The Ascension of Jesus Christ; Perspectives, Challenges and a New Approach to the Issue* (K. Mazdapour, Trans.). Institute for Cultural Studies and Research. [in Persian]
- Tabarsi, A. A. (1993). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an* (Vol. 4; 3rd ed.). Nasir Khosrow Publications. [in Persian]

Vahiddoust, M. (2000). *Nahadhaye-ye Asatiri dar Shahnameh-ye Ferdowsi*. Soroush Publications. [in Persian]

Vermaseren, M. J. (1993). *Mithraic Rituals* (B. Naderzad, Trans.). Cheshmeh Publications. (Original work published 1963). [in Persian]

Amouzgar, J. (2002). *History of Iranian Mythology*. SAMT Publications. [in Persian]

Anvari, H. (2007). *Farhang-e Bozorg-e Sokhan* (Vol. 1). Sokhan Publications. [in Persian]

Anousheh, H. (2002). *Farhangnameh-ye Adab-e Farsi* (Vol. 2). Ministry of Culture and Islamic Guidance. [in Persian]

O'daeinik, V. V. (2000). *Jung and Politics* (A. Tayyeb, Trans.). Ney Publications. (Original work published 1978). [in Persian]

جایگاه تطبیقی اسطوره‌ها در زندگی انبیای الهی و شخصیت‌های اساطیری شاهنامه با استناد بر دو نسخه قصص الانبیا و شاهنامه شاه‌طهماسبی

اکرم جوکار^۱ ID، منیژه فلاحی^۲ ID، رضا فهیمی^۳ ID

^۱ دانشجوی دکتری ادبیات فارسی، واحد ساوه، دانشگاه آزاد اسلامی، ساوه، ایران، jokarakram@gmail.com

^۲ استادیار، گروه ادبیات فارسی، واحد ساوه، دانشگاه آزاد اسلامی، ساوه، ایران، mahdisfallahi@gmail.com

^۳ گروه ادبیات فارسی، واحد ساوه، دانشگاه آزاد اسلامی، ساوه، ایران، fahimi.reza1980@gmail.com

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی تطبیقی اسطوره‌های گذر از آب و آتش و اسطوره کودک رهاشده در زندگی انبیای الهی و شخصیت‌های اساطیری شاهنامه می‌پردازد. قسمت‌های اساطیری و پهلوانی شاهنامه مشحون از اساطیری کهن است که از باورهای اقوام قدیم ایرانی نشأت گرفته است و بازتاب این باورها و سنت‌ها، گاه در میان مردمان عصر حاضر هم دیده می‌شود. این اسطوره‌ها شامل شخصیت‌های اساطیری، باورها، اماکن، موجودات و ابزارهای اساطیری می‌باشند؛ آنچه در این پژوهش بدان پرداخته می‌شود، ذکر سه مورد از اساطیر شاهنامه است که مشابه آن‌ها را در زندگی انبیای اولوالعزم الهی نیز می‌بینیم و ما برآنیم کهن‌الگوی گذر از آب و آتش و پرواز به آسمان را در میان شخصیت‌های اساطیری شاهنامه چون فریدون، سیاوش و کاووس و وجوه مشترکش را در زندگی پیامبرانی چون حضرت موسی، ابراهیم و سلیمان علیهم‌السلام بررسی کنیم. روش تحقیق در این پژوهش کیفی و با استفاده از روش کتابخانه‌ای به بررسی متون مختلف می‌پردازد، همچنین برای تحلیل و تفسیر از رویکرد استدلالی بهره گرفته شده است. نتیجه اینکه بن‌مایه‌های اساطیری مشاهده شده در زندگی پیامبران الهی به داستان‌های اساطیری ایران از جمله «شاهنامه فردوسی» راه یافته و می‌توان رد پای برخی از آیین‌های اساطیری مشابه‌ها را در زندگی پیامبران و شخصیت‌های اساطیری شاهنامه یافت.

اهداف پژوهش:

۱. شناخت اسطوره گذر از آب و آتش و کودک رهاشده و نمونه‌های آن در زندگی پیامبران الهی.
۲. مقایسه اسطوره گذر از آب و آتش و کودک رهاشده در میان شخصیت‌های اساطیری شاهنامه و زندگی پیامبران.

سوالات پژوهش:

۱. جایگاه کلی اسطوره در میان شخصیت‌های اساطیری شاهنامه و پیامبران الهی چگونه بوده است؟
۲. وجوه مشترک اسطوره گذر از آب و آتش و پرواز به آسمان در میان شخصیت‌های اساطیری شاهنامه و پیامبران الهی به چه شکلی بوده است؟

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره ۵۳

دوره ۲۱

صفحه ۱۱۸ الی ۱۳۵

تاریخ ارسال مقاله: ۱۴۰۱/۰۳/۲۸

تاریخ داوری: ۱۴۰۱/۰۶/۱۱

تاریخ صدور پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۱۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۰۱

کلمات کلیدی

قصص الانبیا،

شاهنامه،

اسطوره گذر از آب و آتش،

اسطوره کودک رهاشده.

ارجاع به این مقاله

جوکار، اکرم، فلاحی، منیژه، & فهیمی، رضا. (۱۴۰۳). جایگاه تطبیقی اسطوره‌ها در زندگی انبیای الهی و شخصیت‌های اساطیری شاهنامه با استناد بر دو نسخه قصص الانبیا و شاهنامه شاه‌طهماسبی. مطالعات هنر اسلامی، ۲۱(۵۳)، ۱۱۸-۱۳۵.

[dorl.net/dor/20.1001.1.*](https://doi.org/10.22034/IAS.2022.364115.2068)

*****/

[dx.doi.org/10.22034/IAS](https://doi.org/10.22034/IAS.2022.364115.2068)

۲۰۲۲.۳۶۴۱۱۵.۲۰۶۸

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری "اکرم جوکار" با عنوان "جایگاه تطبیقی اسطوره‌ها در زندگی انبیای الهی و شخصیت‌های اساطیری شاهنامه با استناد بر دو نسخه قصص الانبیا و شاهنامه شاه‌طهماسبی" است که به راهنمایی دکتر "منیژه فلاحی" و مشاوره دکتر "رضا فهیمی" در سال ۱۴۰۱ در دانشگاه "آزاد اسلامی" واحد "ساوه" ارائه شده است.

مقدمه

واژه اسطوره معادل کلمه لاتین "Myth" است که از ریشه "Mouth" گرفته شده، به معنای دهان و روایت لغت‌شناسان انگلیسی برای این واژه دو معنی دارند: ۱- داستان‌های کهن؛ ۲- عقاید و نظریه‌های نادرست در سده‌های پیشین؛ اسطوره‌ها نیز دامنه افسانه‌ها دروغین، جعلی و ناچیز دانسته می‌شدند؛ به طوری که «در زمان قرن نوزدهم، هر چیزی که با واقعیت در تضاد باشد، اسطوره نامیده می‌شد» (الیاده، ۱۳۸۲: ۵۲). در واقع از قرن نوزدهم میلادی بیشتر به اسطوره توجه داشته و آن را فانتزی یا داستانی شاعرانه می‌دانستند؛ در حالی که انسان‌های اولیه بین اسطوره و افسانه تمایز قائل بودند (اسماعیل پور، ۱۳۷۰: ۵۲). آن‌ها اسطوره را یک داستان واقعی و افسانه را نادرست می‌دانستند. اسطوره‌ها در سه بخش کلی تقسیم‌بندی می‌شوند: ۱- اساطیری که موضوع آن خدایان و دشمنان آن‌ها و چگونگی آفرینش جهان مادی و معنوی است؛ ۲- اسطوره‌هایی که بازمانده دوران شکل‌گیری اقوام و استقرار آن‌ها در دوران کهن و داستان‌های حماسی مربوط به ایشان است؛ ۳- اساطیری که مربوط به پایان جهان و زندگی در دنیای دیگر پس از مرگ است. از آنجاکه شاهنامه فردوسی محصول قرن‌ها تکامل فکر و فرهنگ و ادب مردم این سرزمین است و فردوسی در آن نه تنها به عنوان یک شاعر چیره‌دست، بلکه به عنوان یک پژوهنده ژرف‌نگر به دورترین دوره‌های تاریخ سرزمین خود سفر می‌کند و با دامنی از حماسه و ادب به جامعه و عصر خود باز می‌آید، پس بدیهی است که ردپای اساطیر ایرانی را در شاهنامه، مشاهده کنیم.

طبق تقسیم‌بندی «برتلس» شاهنامه را می‌توان به سه بخش تقسیم کرد؛

۱- قسمت اسطوره‌ای: از آغاز کتاب تا پادشاهی فریدون؛

۲- قسمت پهلوانی: از قیام کاوه آهنگر تا مرگ رستم؛

۳- قسمت تاریخی: بهمن و اسفندیار تا یزدگرد سوم.

قسمت‌های اساطیری و پهلوانی شاهنامه مشحون از اساطیری کهن است که از باورهای اقوام قدیم ایرانی نشأت گرفته است و بازتاب این باورها و سنت‌ها، گاه در میان مردمان عصر حاضر هم دیده می‌شود. این اسطوره‌ها شامل شخصیت‌های اساطیری، باورها، اماکن، موجودات و ابزارهای اساطیری هستند؛ اما آنچه در این پژوهش بدان پرداخته می‌شود، ذکر تمام اسطوره‌های شاهنامه نیست، بلکه سه مورد از اساطیر شاهنامه است که مشابه آن‌ها را در زندگی انبیای اولوالعزم الهی نیز می‌بینیم و ما برآنیم کهن‌الگوی گذر از آب و آتش و پرواز به آسمان را در میان شخصیت‌های اساطیری شاهنامه چون فریدون، سیاوش و کاووس و وجوه مشترکش را در زندگی پیامبرانی چون حضرت موسی، ابراهیم و سلیمان علیهم‌السلام بررسی کنیم. روش تحقیق در این پژوهش کیفی و با استفاده از روش کتابخانه‌ای به بررسی متون مختلف می‌پردازد، همچنین برای تحلیل و تفسیر از رویکرد استدلالی بهره گرفته شده است.

۱. بخش تحلیل‌ها

۱.۱. گذر از آب

اسطوره آب به‌عنوان یکی از عناصر متضاد چهارگانه تشکیل‌دهنده جهان مادی در اساطیر بر مبنای ضدیت جوهری و وحدت‌نهایی میان این عناصر صاحب نقشه شده است که در اساطیر جهان و از جمله شاهنامه فردوسی عمومیت دارد. آب در میان عناصر چهارگانه مهم‌ترین عنصر و مفهوم زندگی است که پس از خاک فرودین‌ترین سطح جهان ماده را تشکیل داده، حاوی رمزهایی است که ارتباط عمیقی با تفسیرهای انتزاعی ذهن‌گریزی انسان از تولد زندگی مرگ و تولد دوباره دارد (قائمی، ۱۳۸۹). آب رمز حیات است و آزمون گذر از آب نمادی از مرگ و تولد دوباره است، مردن از صورت کهنه و زندگی یافتن در صورتی تازه است که در قالب گذر از دریا و رودخانه جلوه‌گر می‌شود و انسانی که از این خوان می‌گذرد از مرحله‌ای از زندگی مادی پا به مرحله‌ای از حیات معنوی می‌گذارد.

گذر از آب از جمله آزمون‌های بسیار دشوار است و درعین‌حال بن‌مایه‌های جهانی سرورش‌های کهن در اساطیر ایرانی دارد چنانچه زرتشت از رودخانه دائیتی می‌گذرد تا بر کرانه این رود سپید پس از رسیدن به این مرحله از تشریف معنوی با هم آمیخته به شیر و شاخه برسد، با زبان خرد و گوش جان و با اندیشه و گفتار و کردار نیک و سخن رسا و اهورامزدا سخن بگوید و او را بستاید. بن‌مایه از اساطیر کهن ایرانی تا شکافته‌شدن نیل در برابر موسی و کرامات نسبت داده‌شده برخی از عرفاً در عصر اسلامی تکرار می‌شود و در همه این روایت مفهوم ولادت و رسیدن مرحله بالاتر از زندگی را نمادینگی می‌کند. گذشتن از رودها و دریاها و دست‌یافتن به آن‌ها یکی از مشکلات همیشگی انسان بوده است و سبب پیدایش اسطوره‌هایی چون خدایان دریاها و ایزدان طوفان و... شده است (رستگار فسایی، ۱۳۸۳: ۱۲۴). غوطه‌خوردن و غسل تعمید نمادی از مرگ و زندگی دوباره و رستاخیز بیان شده است و نشانه تولد و زایش دوباره و تجدید حیات محسوب می‌شود (الیاده، ۱۳۷۵: ۱۰۱). چنین است که قهرمان برای رسیدن به مقام معنوی نیاز به پالوده گشتن روحی و جسمی دارد و این امر در قالب عبور از آب و غوطه‌خوردن در آن پایان می‌یابد.

۱.۲. آزمون آب

گذر از آب و افکندن به آب، به‌عنوان ور سرد یا آزمون آب، نیز در ادبیات ما مطرح شده است که نشان دیگری از جاندارانگاری آب است. این آزمون از آزمون‌های متداول ایران باستان بوده است. بدین معنی که «متهم را در آب می‌افکندند» اگر غرق می‌شد که نتیجه می‌گرفتند گناهکار بوده است و به سزای خویش رسیده و اما اگر می‌توانست از آب خارج گردد و آسیبی به وی نمی‌رسید، می‌پنداشتند که بی‌گناه است (رستگار فسایی، ۱۳۸۳: ۱۲۵). همان‌طور که قبلاً گفته شد، آب به انسان‌های نیکوکار آسیبی نمی‌رساند. به این ترتیب حق با کسی است که بتواند سالم از آب بیرون بیاید. «آب می‌تواند برای آزمون بی‌گناهی به کار آید. با آب است که اشیای فروافتاده، قضاوت می‌شوند» (شوالیه و گبران، ۱۳۷۸: ۱۵).

۱.۳. گذر از آب در شاهنامه

آزمون گذر از آب، ریشه‌هایی کهن در اساطیر ایرانی دارد؛ چنان‌که زرتشت از آب «داییتی نیک» می‌گذرد تا بر کرانه این رود سپید با هوم آمیخته به شیر و شاخه برسم، با اهورامزدا سخن بگوید و او را بستاید (آبان پست، بند ۱۰۴). اولین نمونه گذر از آب در شاهنامه را، در داستان فریدون شاهد هستیم. آن هم بدون کشتی و وسایل دیگر و در داستان سیاوش گیو از این موضوع یاد می‌کند و لازمه بر تخت نشستن کیخسرو را عبور از آب بیان می‌کند.

فریدون که بگذاشت ارون درود فرستاد تخت مهی را درود

جهانی شد او را سراسر رهی که با روشنی بود و با فرهی

(۲۲۷/۳)

از این سخن می‌توان نتیجه گرفت که قهرمان برای رسیدن به یک مقام معنوی نیاز به پالوده‌گشتن روحی و جسمی دارد. این پالوده‌گشتن گاهی خود را در قالب عبور از آب و غوطه‌خوردن در آن، نمایان می‌سازد.

کیخسرو نیز چون زرتشت و چون فریدون برای رسیدن به مقام پادشاهی که در واقع نماینده فره ایزدی است، به این عبور نیاز دارد؛ تا به پالودگی برسد. در مبارزه رستم و اسفندیار، عبور رستم از هیرمند نیز می‌تواند مصداقی از گذر آب را در خود داشته باشد. با این تفاوت که رستم دارای فره پهلوانی است نه ایزدی. رستم در راه نجات کاووس در هفت‌خوان (۶-۲/۱۰۲/۴۹۵) و اسفندیار نیز در خوان هفتم خود در مسیر «رویین دژ» (۱۱-۶/۱۹۰/۴۱۰) از این خوان می‌گذرند.

فریدون: فریدون برای مبارزه با ضحاک و به‌دست‌آوردن تاج‌داری ایران و فروپاشی استبداد هزارساله، با یارانش به ارون درود می‌رسند، رودبان برای دادن کشتی، از آن‌ها پروانه عبور می‌خواهد؛ اما فریدون با اسب خویش، گل‌رنگ، به آب می‌زند؛ و در پی او یاران نیز چنین می‌کنند، همه از رود می‌گذرند و به‌سوی «گنگ دژ هودج» یا بیت‌المقدس می‌شتابند. با گذر از رود، تغییر بنیادی در نظام ایران و زندگی شخصی قهرمانان به‌وجود می‌آید:

همی رفت منزل‌به‌منزل چو باد سری پر ز کینه دلی پر ز داد

به ارون درود اندر آورد روی چنان چون بود مرد دیهیم جوی

چو آمد به نزدیک ارون درود فرستاد زی رودبانان درود

بر آن رودبان گفت: پیروز شاه که کشتی برافکن هم اکنون به راه

مرا با سپاهم بدان سو رسان از این‌ها کسی را بدین سو ممان ...

نیاورد کشتی، نگهبانان رود نیامد به گفست فریدون فرود

چنین داد پاسخ: که شاه جهان
 که مگذار یک پشه را تا نخست
 فریدون چو بشنید، شد خشمناک
 هم آن گه میان کیانی بیست
 سرش تیز شد کینه و جنگ را
 بیستند یارانش یکسر کمر
 بر آن بادپایان با آفرین
 به خشکی رسیدند سر کینه جوی

چنین گفت با من سخن در نهان
 جـوازی بیابی و مهری درست
 از آن ژرف دریا نیامدش باک
 بر آن باره‌ی تیزتک بر نشست
 به آب اندر افکند گل رنگ را
 همی‌دون به دریا نهادند سر
 به آب اندرون، غرقه کردند زین
 به بیت المقدس نهادند روی ...

(شاهنامه، ۱/ ۴۴)

تصویر ۱. نگاره گذر فریدون از رود برای مبارزه با ضحاک. شاهنامه. نگارگر رضا عباسی. دوره صفوی. محل نگهداری: موزه

چستر بیٹی

فریدون نماد بهار است و گاو هم که از عنصر مهم این داستان به‌شمار می‌رود، اردی‌بهشت و اوج بهار را نمایان می‌سازد. حتی گرز فریدون هم گاوسر است؛ وی با قیام خود، ضحاک زمستان را کنار می‌زند و فریدون بهار را جایگزین می‌کند. زمستان در ادبیات فارسی نماد مرگ و نابودی و فسادگی است؛ ویژگی بهار بارش و باران است تا

طبیعت را از نو زنده کند؛ فریدون نیز بارانی بهاری است که جهان را جانی دوباره می‌بخشد. بسیاری از اسطوره‌شناسان بر این باورند که داستان فریدون و ضحاک نبرد پدیده‌های طبیعت بوده که با گذشت هزاران سال، کم‌کم به داستان پادشاهان تبدیل شده است (صفا، ۱۳۶۳: ۴۵۷).

کیخسرو: کیخسرو معادل اساطیری هوشتره است. نامش معنی خوشنامی دارد و یکی از نامداران سلسله کیانی است. افسانه زندگی او با روایت‌های نقل‌شده درباره کوروش هماهنگی‌هایی دارد. او در متن‌های پهلوی دارای شخصیتی بسیار برجسته است و در اوستا از جاودانان به‌شمار می‌آید. وقتی فرنگیس باردار اوست، پدرش سیاوش ناجوانمردانه کشته می‌شود. «پیران» کوشش فراوان می‌کند که مادر و فرزند از مرگ رهایی یابند. آنان با یاری گیو به ایران می‌گریزند و مورد استقبال کیکاووس و ایرانیان قرار می‌گیرند. کیخسرو بنابه روایت‌هایی در گنگ دژ به دنیا می‌آید و در پایان جهان باز خواهد گشت (جریر طبری، ۱۳۷۹: ۴۲۴). کیخسرو که نمونه‌ای از قهرمان فرهمند است، گوهر وجودی خود را به هنری باید بیاراید که ارمغان پیمودن مسیر کهن‌الگوی «تشریف» است. او هنوز در بطن مادر است که پدرش قربانی می‌شود. کین‌خواهی سیاوش وقتی آغاز می‌شود که کیخسرو بر تخت ایران تکیه می‌زند؛ چراکه او ادامه وجود پدرش و از شناسه‌های جاودانگی وجود قهرمان مقتول، پس از مرگ ظاهری وی است. کیخسرو برای تکامل و ورود به این مرحله از تشریف معنوی، مسیری از آزمون‌ها را پشت سر می‌گذارد تا با غلبه بر مرگ، شایستگی جاودانگی را احراز کنی. یکی از این آزمون‌ها، آزمون یا ور «گذر از آب» است. گذشتن از این‌ور، نمادی از مرگ و تولد دوباره مردن از صورتی کهنه و زندگی یافتن در صورتی تازه است که در قالب گذر از دریا و رودخانه جلوه‌گر می‌شود و انسانی که از این «خوان» می‌گذرد از مرحله‌ای از زندگی مادی پای به مرحله‌ای از حیات معنوی می‌گذرد.

یکی از برجسته‌ترین نموده‌های این ور را در مورد کیخسرو می‌بینیم که داستان زندگی و شهریاریش با نمادینگی آب گره خورده است. او بارها از این آزمون به سلامت می‌گذرد؛ نخستین بار زمانی که گیو او را به ایران می‌آورد و کیخسرو، بی‌نیاز به کشتی، اسب به آب می‌افکند و از جیحون می‌گذرد:

به آب اندر افکند خسرو سیاه چو کشتی همی راند تا بازگاه

پس او فرنگیس و گیو دلیر نترسد ز جیحون و زان آب شیر

(۳/۲۲۸)

تصویر ۲. نبرد کیخسرو افراسیاب. شاهنامه طهماسبی. محل نگهداری: موزه چستر بییتی

دیگر بار، پس از پیروزی بر خاقان چین، وقتی برای نبرد با افراسیاب، عازم توران می‌شود، خود و لشکریانش را از دریای شگفت، هراسناک و طوفانی «زره» عبور می‌دهد:

گذشتند بر آب بر هفت ماه که باری نکرد اندریشان نگاه

چو خسرو ز دریا به خشکی رسید نگه کرد هامون جهان را بدید

(۱۹۸۰-۱/۳۵۲/۵)

رستم: رستم که دارای فره پهلوانی است چندبار برای دستیابی به پیروزی مجبور می‌شود از آب بگذرد. از دیگر گذرهای آب می‌توان به هفت‌خان رستم اشاره کرد. در هفت‌خان رستم در راه نجات کاووس از آب‌رودی می‌گذرد (۶/۴۹۵/۱۰۲/۲)

چو زو بگذری رود آبست پیش که پهنای او بر دو فرسنگ بیش

(۶/۲۸۹)

همچنین در نبرد رستم و اسفندیار آنکه از آب می‌گذرد رستم است و هموست که در این نبرد پیروز می‌شود.

گذر کرد بر خستگی‌ها بر آب از آن زخم پیکان شده پرشتاب

(۶/۲۸۹)

اسفندیار: در هفت‌خوان اسفندیار نیز در خوان هفتم اسفندیار باید از آن بگذرد تا به رویین دژ رسد، دریایی مهیبی است که اسفندیار باید در تاریکی شب از آن گذر کند (۱۹۰/۶-۴۱۰/۱۱). گذر از رودخانه خروشان که خود مظهر زندگی است پشت سر گذاشتن مرحله‌ای از حیات مادی و رسیدن به مقام متعالی‌تر را نمادینه کرده است.

۱.۴. الگویی «گذر از آب» در قرآن

در آیه ۲ سوره بقره قرآن کریم می‌فرماید: «بنی‌اسرائیل از دریا به سلامت عبور کردند». ایجاد راهی خشک در دل دریا (دریای سرخ یا رود نیل) برای عبور بنی‌اسرائیل، از مأموریت‌های موسی علیه‌السلام بود. «وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاصْرَبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَىٰ». به موسی وحی کردیم که بندگان ما را شب هنگام بیرون ببر و برایشان در دریا گذرگاهی خشک بجوی و مترس که بر تو دست یابند و بیم به دل راه مده. نه تنها راه گشوده شد، بلکه این راه، به فرمان خدا، راه خشکی بود، با اینکه معمولاً چنین است که اگر آب رودخانه یا دریا کنار برود باز اعماق آن تا مدت‌ها غیرقابل عبور است.

داستان حضرت موسی: عبور حضرت موسی (ع) و یارانش از رود نیل و غرق شدن فرعون و همراهانش نیز مصداق اثبات این حقانیت است. خداوند برای فرار حضرت موسی از دست بنی‌اسرائیل به وی دستور داد عصای خود را بر آب بزند و از آن عبور کند. کتاب مقدس در بیان معجزه موسی و گشوده شدن دریا تصریح می‌کند که خداوند دریای سرخ را بر بنی‌اسرائیل گشود: «خداوند به موسی فرمود: به قوم من بگو ... به میان مجدّل و دریای سرخ ... برگردند و در کنار دریا خیمه بزنند ... و تو عصای خود را به‌طرف دریا دراز کن تا آب شکافته شود و قوم اسرائیل از راهی که در وسط دریا پدید می‌آید، عبور کنند...» با تصریحی که در کتاب مقدس وجود دارد، پایبندان این کتاب از جمله مسیحیان و یهودیان نیز اعتقادشان همین خواهد بود.

۲. گذر از آتش

در زمره آیین‌های سوگند «گذر از آتش» بود که فرد برای پیدایی بی‌گناهی خود، می‌بایست از درون آتش شعله‌وری بگذرد. آتش پیمایی یا گذر از آتش نیازمند ایمانی شگفت‌انگیز به آتش است که در اساطیر جهان انعکاسی حیرت‌آور دارد. بر این اساس، افراد زیادی برای اثبات پاکی خود از آتش عبور کرده‌اند. زرتشت پیامبر نیک‌کردار ایرانی برای اثبات بی‌گناهی‌اش از آتش عبور می‌کند و پس از او «آذرباد» در روزگار شاپور ساسانی برای اثبات حقانیت خود به ور تن می‌دهد. در اساطیر سامی ابراهیم (ع) از آزمون آتش سر بلند بیرون می‌آید.

۲.۱. سیاوش

اوج زیبایی داستان سیاوش درگذر سیاوش از آتشی است که با فتنه سودابه برپا می‌شود. سودابه چون سیاوش را با خویشستن نمی‌یابد، از هیچ آزاری فروگذار نمی‌کند. کاووس‌شاه برای رفع تردیدها چاره‌جویی می‌کند و موبدان راه نجات را گذر از آتش می‌دانند.

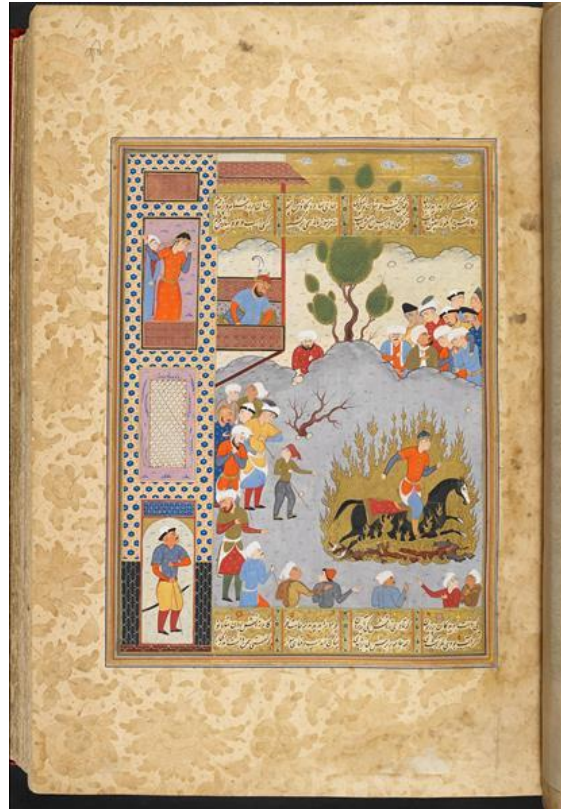
چنین گفت موبد به شاه جهان که درد سپهبد نماند نهان
 چو خواهی که پیدا کنی گفت‌وگوی ببايد زدن سنگ را بر سبوی
 زهر دو سخن چون بر این‌گونه گشت بر آتش یکی را ببايد گذشت
 (فردوسی، ۱۳۷۴: ۴۰۵)

سودابه که از عمل خویش آگاه است، به آزمون تن نمی‌دهد:

چنین پاسخ آورد سودابه پیش که من راست گویم به گفتار خویش
 (فردوسی، ۱۳۷۴: ۴۰۵)

پس سیاوش گذر از کوه آتش را می‌پذیرد و سپیدپوش و کافور زده نزد پدر می‌رود و با ایمان به عدالت ایزدی، به دل آتش می‌تازد.

سیاوش بیامد به پیش پدر یکی خُود زرین نهاده به سر
 هشیوار و با جامه‌های سپید لبی پر ز خنده، دلی پر امید
 یکی تازی‌ای برنشسته سیاه همی خاک نعلش برآمد به ماه
 پراگنده کافور بر خویش‌تن چنان چون بود رسم و ساز کفن
 بدان گه که شد پیش کاووس باز فرود آمد از باره، بردش نماز
 (فردوسی، ۱۳۷۴: ۴۰۷)

تصویر ۳. نگاره عبور سیاوش از آتش، شاهنامه طهماسبی. دوره صفوی. محل نگهداری: موزه چستر بییتی

سیاوش با عبور پیروزمندانه خود، شادمانی مردم را برمی‌انگیزد:

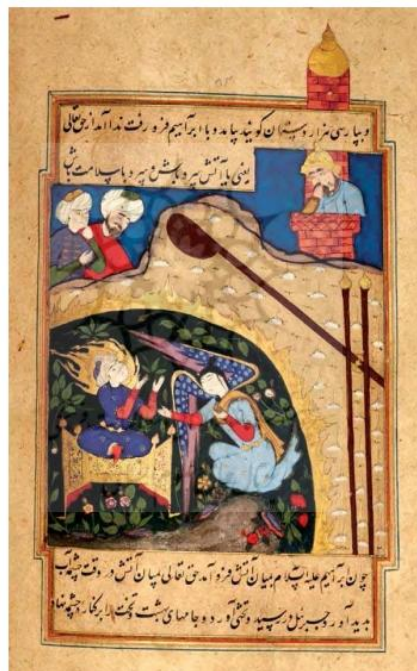
چون از کوه آتش به هامون گذشت
خروشیدن آمد ز شهر و ز دشت
یکی شادمانی شد اندر جهان
میان کهان و میان مهان

(فردوسی، ۱۳۷۴: ۴۰۸)

۲.۲. حضرت ابراهیم (ع)

«حضرت ابراهیم (ع) که از پیامبران بزرگ الهی است، دو هزار سال قبل از میلاد در قریه «آور» از توابع کلدیه در مشرق بابل به دنیا آمد. پدرش، [عمویش] آزر، بت‌تراش بود و بت‌خلنه در دست او بود و نزد نمرود فردی مقرب به‌شمار می‌آمد» (نیشابوری، ۱۳۹۱: ۶۰). در اخبار آمده است که وقتی ابراهیم (ع) در گفت‌وگویی با نمرود به این اشاره کرد که عذاب خدای من با آتش است، نمرود گفت: من نیز تو را به آتش عذاب کنم تا ببینم چه کسی تو را یاری می‌کند و ابراهیم را چهار ماه در زندان کرد و در این مدت برای سوزاندن او هیزم جمع می‌کردند (نیشابوری، ۱۳۹۱: ۶۸). ابراهیم هنگامی که آهنگ آن کرد تا کاخ شرک را سرنگون کند، خود را برای این آزمون دشوار، آماده ساخت. او با عشق به پروردگار و جلب رضایت الهی، در این راه گام برداشت و از سختی‌های این مسیر سنگلاخی هیچ

واهمه‌ای نداشت. همین عزم راسخ پایه‌های فرمانروایی نمرود را لرزاند تا جایی که قصد نابودی ابراهیم کرد اما ایمان ابراهیم باعث آن شد که کوه آتش برای وی به گلستانی پرشکوه بدل شود. او به لطف و یاری حق اعتقاد داشت و همین، انگیزه کافی برای رویارویی با هر ظلمی را فراهم می‌کرد. پس از سه روز که آتش همچنان زبانه می‌کشید، برای اطمینان از نابودشدن ابراهیم (ع) خواست که جایگاهی بلند بسازند. تا از فراز آن بتواند نابودی و ذلت ابراهیم را ببیند و آسوده شود.

تصویر ۴. نگاره ابراهیم در آتش. قصص الانبیاء. مجموعه کریر. لندن.

هنگامی که نمرود، از آن جایگاه به میان شعله‌های آتش نگاه کرد، شگفت‌زده شد؛ ابراهیم را دید، بر تختی نشسته در کنار جویی پر از نرگس و ریاحین. فریاد زد که ای ابراهیم، این‌ها را از کجا آورده‌ای و این آتش تو را نسوزاند؟ و پاسخ شنید که «خدای تعالی مرا نگاه داشت و این همه از فضل اوست». گویند نمرود با شنیدن این سخنان و دیدن این صحنه متأثر گشت و خواست ایمان بیاورد و خطاب به ابراهیم گفت: «چنین خدایی که تو داری سزاوار است که خدمتش کنند». اما اطرافیان نمرود که فکر کردند با این کار موقعیت آنان به کلی از بین می‌رود، با وسوسه، او را از این کار منع کردند. به این ترتیب، نمرود به همان مسیر کفرآمیز خود بازگشت» (نیشابوری، ۱۳۹۱: ۶۷). در قرآن مجید آمده است که «ما گفتیم ای آتش، بر ابراهیم (ع) سرد و سلامت باش» (انبیا/۶۹). این بخش از داستان حضرت ابراهیم (ع) تداعی‌کننده ماجرای سیاوش، قهرمان شاهنامه، است. حضرت ابراهیم (ع) را سیاوش گفته‌اند؛ «زیرا هر دو در آتش رفتند و به سلامت بیرون آمدند» (یاحقی، ۱۳۶۹: ۴۳۶).

داستان به آتش افکندن حضرت ابراهیم (ع) و به سلامت گذشتن او از آن به‌رغم اختلاف‌هایی آشکارا به اسطوره ایرانی «گذر سیاوش از آتش» شباهت دارد. چون حضرت ابراهیم (ع) به آتش افکنده می‌شود تا مجازات شود؛ ولی سیاوش

تن به آتش می‌دهد تا آزمایش شود. نفس ورود هر دو در آتش و نتیجه نهایی در دو داستان یکی است و این دو از مشترکات بسیاری برخوردارند (صافحیان، ۱۳۹۴: ۲۳۷). میان داستان گذر سیاوش از آتش و ماجرای سرد شدن آتش بر حضرت ابراهیم (ع) شباهت‌های معنایی زیادی وجود دارد. شخصیت‌های دو داستان دارای مجموعه‌ای از خصیصه‌های اخلاقی نیک و بدند که در آن‌ها نمادهای خیر و شر را می‌توان یافت. دسته‌ای از خیرها ارزش‌های عمومی بشمار می‌آیند؛ مانند راست‌گویی، مهربانی و صداقت که در قرآن نیز بارها به آن‌ها اشاره شده است. «ارزش‌های قرآنی در همه زمان‌ها و مکان‌ها قابلیت اجرایی دارد و این نوع ارزش‌ها برای فطرت بشری است و به همین دلیل در همه‌جا موضوعیت دارد» (خطیبی، ۱۳۹۱: ۲۳۳).

مولانا نیز در مثنوی به گذر ابراهیم از آتش با دیدگاه عرفانی پرداخته است:

آتش ابراهیم را نبود زیان هر که نمرودی است گو می‌ترس از آن

(مثنوی)

این بیت، در بردارنده این مضمون است که در داستان گذر سیاوش از آتش، اعتقاد بر این است که اگر انسان بی‌گناه در میان آتش هم برود، با عنایت خدا آتش بر او اثری ندارد و همواره از آسیب در امان می‌ماند. حضرت ابراهیم (ع) نیز که در راه خدا با شرک مبارزه می‌کند، از حمایت الهی برخوردار است و آتش به او آسیبی نمی‌زند و نمرودیان و افراد ظالمی که از لطف و عنایت خدا بهره‌ای ندارند، باید از آتش و عذاب الهی بترسند.

۳. اسطورهٔ کودک رهاشده

در شاهنامه، دوازده شخصیت اسطوره‌ای و تاریخی را می‌توان نام برد که کهن‌الگوی «کودک رهاشده» و مضمون دورافتادگی از خانه و جامعه، در ژرف ساخت زندگی آنان به چشم می‌خورد. زال، فریدون، کیقباد، کیخسرو، سپهراب، ساسان، بهرام گور، داراب، سیاوش، بهمن، اسکندر و شغاد در این گروه قرار دارند. در همین آغاز، باید به یک پرسش پاسخ داد: کودک رها شده کیست؟ تعریفی که می‌توان از کودک رهاشده ارائه داد، چنین است که کودک رهاشده، کودکی است که پدر و مادرش او را نمی‌خواهند و با این انگیزه که بمیرد یا هرگز باز نگردد، رهاش می‌کنند. بر این اساس، در میان کودکان شاهنامه، زال، کیقباد و داراب را می‌توان کودک رهاشده دانست؛ اما بررسی همه‌جانبهٔ کودکان رها شده در شاهنامه، ما را به این الزام می‌رساند که باید دامنه‌ی تعریف کودک رها شده را کمی گسترده‌تر کنیم و آن را به هر کودکی که از خانواده یا جامعه، تبعید می‌شود و یا فرار می‌کند نیز تعمیم بدهیم؛ برای نمونه داستان کودکی کیخسرو، فریدون و ساسان چنین‌اند. این درحالی است که گاهی جدا شدن کودک از خانواده صورتی از یک رسم کهن است که در آن، فرزندان پسر و گاهی دختر را از خانواده و اجتماع دور می‌کردند و به پدر و مادر تعمیمی می‌سپردند تا او را پرورش دهد تا به بلوغ برسد. در شاهنامه این رسم کهن جوامع باستانی را می‌توان زمینه‌ساز جداشدن سیاوش، بهمن، بهرام‌گور و شغاد از خانواده و جامعه دانست؛ افزون بر این در شاهنامه ما با کودکانی مواجهیم که دور از سرزمین پدری، متولد می‌شوند و در بزرگسالی می‌خواهند به جامعه بازگردند، مانند

سهراب و اسکندر؛ البته باید به یاد داشت که بن‌مایه‌های دور شدگی کودک، چه بسا در صورت‌های متفاوت جلوه کند. از سویی دیگر سن و سال پسر جدا شده، از داستانی به داستان دیگر دگرگونی می‌یابد و از هنگام زاده‌شدن تا نوجوانی دیده می‌شود. باید گفت که سن و سال عنصر اصلی افسانه نیست. زمان در قصه به گونه‌ای دیگر است: تکرار می‌شود، می‌ایستد یا شتاب می‌گیرد (اسماعیلی، ۱۳۷۴: ۱۸۳). نکته قابل‌تأمل این است که در بررسی کهن‌الگوی کودک رها شده، نباید تنها به ظواهر اساطیر و داستان‌ها بسنده نمود؛ زیرا یک بن‌مایه یا مضمون می‌تواند تجلی‌های گوناگون و حتی بسیار متفاوت داشته باشد. این ویژگی در شاهنامه فردوسی بسیار محسوس است.

۳.۱. کودک رهاشده در شاهنامه

فریدون: اولین شخصیت اسطوره‌ای که به‌خاطر تهدیدشدن جانش از سوی حاکم وقت از خانواده خود دور شد فریدون است. به دنبال تعبیر خواب ضحاک مبنی بر اینکه او به دست کودکی کشته خواهد شد و آن کودک صاحب تاج‌وتخت و سرزمین ایران‌زمین خواهد شد، ضحاک کار یافتن آن کودک را شروع کرد. پدر فریدون (آبتین) به‌دست عوامل ضحاک کشته شد و مادرش فرانک از ترس جان کودک، کودک را برداشته و فرار می‌کند.

کجا نامور گاو پرمایه بود	که با بسته بر تنش پیرایه بود
به پیش نگهبان آن مرغزار	خروشید و باربد خون در کنار
بدوم گفت کلئن کودک شیرخوار	ز من روزگاری به زنه‌ار دار
پدر وارث از مادر اندر پذیر	از آن گاو نغزش بی‌رور به شیر
فرانک بدو داد فرزند را	بگفتش بدو گفتنی پند را

(شاهنامه، ۱۳۸۲، ابیات ۱۲۳ تا ۱۲۹)

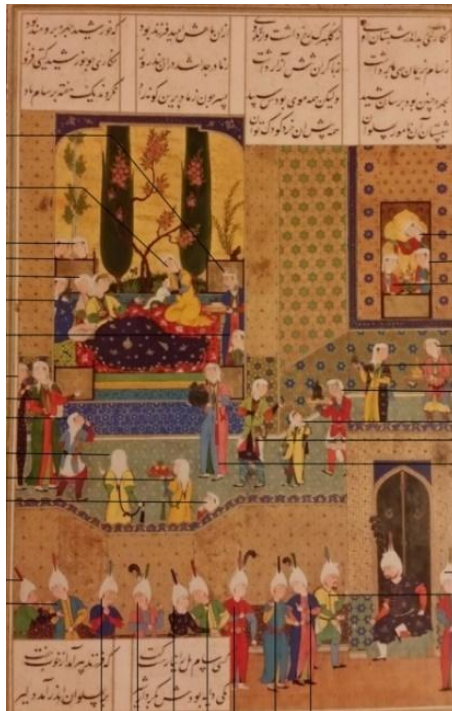
وقتی مادر (فرانک) دید که مأموران ضحاک همه‌جا را می‌گردند و همه را از دم تیغ می‌گذرانند فوراً سوی آن مرغزار آمد و به شخصی که فرزندش را بدو سپرده بود گفت که می‌خواهد فرزند را به البرزکوه ببرد:

شوم ناپدید از میان گروه	مر این را برم سوی البرزکوه
بیاورد فرزند را چون نوند	چو خرم ژیان سوی کوه بلند
یکی مرد دینی بر آن کوه بود	که از کار گیتی بی‌اندوه بود

فرانک پسر خود را به آن مرد می‌سپرد و می‌گوید که فرزندش همان کسی است که حکومت ضحاک را برمی‌اندازد. مادر آنچه را بر فریدون گذشته بر او تعریف می‌کند و در میان حرف‌های خود به گاو معروف برمایه اشاره می‌کند ضحاک مرغزار را پیدا می‌کند و آن گاو را می‌کشد.

زال: زال یا داستان از قهرمانان اسطوره‌ای ایرانی است که نامش در شاهنامه رفته است. زال در پارسی به معنای سپیدمو است. وی پسر سام و پدر رستم است. سام از آن که پسرش با موی سپید و در شکل پری یا دیو به دنیا آمده بود ناخرسند بود. از این رو، وی را در پای البرز کوه که سیمرغ بر آن آشیان داشت رها کرد. سیمرغ نوزاد را یافت و به آشیانه خود برد و بزرگ کرد. از این پس سیمرغ تا پایان زندگی یاور زال و پسرش رستم است. فردوسی در داستان زال در ساختاری منسجم، به تولد شگفت او، سفر معجزه آسایش، تبدیل شدنش به فرمانروایی پهلوان، همچنین به شرح چگونگی ازدواج زال و مشاور و راهنمایی خردورز گشتنش برای شاهان ایران پرداخته و او را در شمار بی‌مرگان و جاودانان حماسه قرار داده است؛ چراکه از مرگش در شاهنامه نشانی نیست.

چه گویم ازین بچه‌ی بدنشان	چو آیند و پرسند گردنکشان
پلنگست و دو رنگست و گرنه پرست	چه گویم که این بچه‌ی دیو چیست
نخواهم برین بوم و بر آفرین	ازین ننگ بگذارم به ایران زمین
از آن بوم و بر دور بگذاشتند	به فرمود پس تاش برداشتند
بدان خانه این خرد بیگانه بود	بجایی که سیمرغ را خانه بود
برآمد برین روزگاری دراز	نهادند بر کوه و گشتند باز

تصویر ۵. داستان زادن زال، قرن دهم ه.ق. منسوب به میر مصور و قاسم علی. مکتب تبریز صفوی. محل نگهداری: موزه

هنرهای معاصر

داراب: پس از مرگ بهمن دخترش همای که همسرش نیز بود بر تخت شاهی نشست. او از بهمن حامله بود وقتی زمان تولد کودک رسید به گفته فردوسی چون جهان‌داری و تخت شاهی برایش شیرین بود این پسر را از دیگران پنهان کرد. پنهان دایه‌ای را صدا زده و فرزند را به او داده و خود تاج شاهی بر سر گذاشت و به داد و دهش پرداخت. صندوقی از چوب خشک که قیر اندوده بود تهیه کرد و فرزند را همراه با طلا و جواهر در آن صندوق نهادند. گازی او را به خانه برد و به همسرش که به‌تازگی کودک خود را از دست داده بود سپرد و نام او را داراب گذاشتند.

۳.۲. کودک رها شده در قرآن

داستان رها کردن حضرت موسی در رود نیل: حضرت موسی علیه‌السلام یکی از پیامبران اولوالعزم و از قوم بنی‌اسرائیل بود که در مصر به دنیا آمد و مادرش او را به دلیل ترس از فرعون در صندوقچه‌ای گذاشته و در رودخانه نیل رها کرد تا این‌گونه فرزند خود را از خطر فرعون حفظ کرده و او را سالم نگه دارد. برحسب اتفاق، آسیه زن فرعون صندوقچه‌ای را پیدا کرده و از آنجا که آسیه صاحب فرزند نمی‌شد با دیدن کودک، خوشحال شده و احساس کرد که خدا آن بچه را برای او فرستاده است؛ بنابراین تصمیم گرفت که آن بچه را به فرزندگی گرفته و مطابق میل خود تربیت کند. او این موضوع را با فرعون در میان گذاشت و فرعون نیز قبول کرده و تصمیم گرفتند که نام آن نوزاد را موسی گذاشته و از او نگهداری کنند. سرانجام تصمیم گرفتند که دایه‌ای پیدا کنند تا به آن نوزاد شیر داده و از او نگهداری کند. وقتی مادر حضرت موسی علیه‌السلام این خبر را شنید به قصر فرعون رفته و خود را به‌عنوان دایه معرفی کرد و از آن‌ها درخواست کرد که نوزاد را به خلنه خویش برده و پس از به پایان رسیدن دوران شیرخوارگی او را به فرعون و همسرش بازگرداند (طه/۳۹). مادر موسی علیه‌السلام طبق الهام الهی تصمیم گرفت، کودکش را به دریا بیفکند، به‌طور محرمانه به سراغ یک نفر نجار مصری که از فرعونیان بود آمد و از او درخواست یک صندوقچه کرد. نجار گرفت: صندوقچه را برای چه می‌خواهی؟ یوکابد که زبانش به دروغ عادت نکرده بود گفت: من از بنی‌اسرائیلیم، نوزاد پسری دارم، می‌خواهم نوزادم را در آن مخفی نمایم. نجار مصری تا این سخن را شنید، تصمیم گرفت این خبر را به جلادان برساند، به سراغ آن‌ها رفت، ولی آنچنان وحشتی عظیم بر قلبش مسلط شد که زبانش از سخن گفتن باز ایستاد، می‌خواست با اشاره دست، مطلب را بازگو کند، مأمورین از حرکات او چنین برداشت کردند که یک آدم مسخره‌کننده است، او را زدند و از آنجا بیرون نمودند. او وقتی که حالت عادی خود را بازیافت، بار دیگر برای گزارش نزد جلادان رفت، باز مانند اول زبانش گرفت و این موضوع سه‌بار تکرار شد، او وقتی که به حال عادی بازگشت، فهمید که در این موضوع، یک راز الهی نهفته است، صندوق را ساخت و به مادر موسی علیه‌السلام تحویل داد (مجلسی: ۱۳/۵۴). مطابق بعضی از روایات، این نجار همان «حزقیل» یا «حزبیل» بود که همین حادثه موجب شد به موسی علیه‌السلام ایمان آورد، و بعدها به‌عنوان «مؤمن آل فرعون» شناخته گردید که ایمان خود را پنهان می‌کرد. مادر موسی علیه‌السلام نوزاد خود را در میان آن صندوق نهاد، صبحگاهان هنگامی که خلوت بود، کنار رود نیل آمد و آن صندوق را به رود نیل انداخت، امواج نیل آن صندوق را با خود برد، این لحظه برای مادر موسی، لحظه بسیار حساس و پرهیجانی بود، اگر لطف الهی نبود، مادر فریاد می‌کشید و از فراق نور دیده‌اش، جیغ می‌زد و در نتیجه جاسوسان

متوجه می‌شدند، ولی خطاب «وَلَا تَخَافِي وَ لَا تَحْزَنِي... (قصص/۷)؛ نترس و محزون نباش، ما موسی را به تو برمی‌گردانیم، قلب مادر را آرام می‌نمود.

چه بهتر که در اینجا رشته سخن را به پروین اعتصامی بدهیم که می‌گوید:

مادر موسی چو موسی را به نیل	درفکند از گفته ربّ جلیل
خود ز ساحل کرد با حسرت نگاه	گفت کای فرزند خرد بی‌گناه
گر فراموش کند لطف خدای	چون رهی زین کشتی بی‌ناخدای؟
وحی آمد کائن چه فکر باطل است	رهرو ما اینک اندر منزل است
ما گرفتیم آنچه را انداختی	دست حق را دیدی و نشناختی
سطح آب از گاهوارش خوش‌تر است	دایه‌اش سیلاب و موجش مادر است
رودها از خود نه طغیان می‌کنند	آنچه می‌گوییم ما آن می‌کنند
به که برگردی به ما بسپاریش	کی تو از ما دوست‌تر می‌داریش

حضرت ابراهیم: پیش از تولد ابراهیم، به نمرود، گفته شد که امسال در کشور، کودکی متولد می‌شود که به‌وسیله او حکومت نابود خواهد شد؛ از این رو دستور داد هر کودکی را که متولد می‌شود، بکشند. در این زمان، مادر ابراهیم هم باردار شد، او برای حفظ فرزندش وارد غاری شد که در آنجا ابراهیم متولد شد. مادرش او را در پارچه‌ای پیچید و در کنار غار قرار داد و در غار را با سنگی بست و به‌سوی شهر آمد! کودک با لطف الهی با مکیدن انگشتانش تغذیه می‌کرد (طبرسی: ۴/۵۰۳).

نتیجه‌گیری

کتاب شاهنامه فردوسی در میان متون ادبی ایران، دارای قصه‌پردازی‌های پرهیجانی است که برخی از آنها تحت‌تأثیر داستان‌های قرآن کریم و متون مقدس شکل‌گرفته‌اند. در این مقاله به بررسی چند اسطوره پرداخته شده که یکی از این اسطوره‌ها، اسطوره آب هست که چند تعبیر می‌توان برای آن در نظر گرفت: ۱- اسطوره آب در فرهنگ‌های متفاوت بشری، نمادی از آغاز مرحله آفرینش مادی و حرکت چرخه زندگی در ساختار کیهانی بوده است. این نقش در خلق اولیه جهان از آب و پایان نمادین حیات در آن، جلوه‌گر شده است؛ ۲- اسطوره آب مظهر جاودانگی و تداوم حیات مادی است. این نقش در اسطوره آب حیات و آب درمان‌بخش، نمادینه شده است؛ ۳- سومین نقش آب در اساطیر، در اسطوره گذر از آب (آزمون آب) و شستشوی نمادین توسط آن (اسطوره تعمید) جلوه‌گر شده است که به‌عنوان آزمونی از ماده برای پالایش روح، عبور از مرحله کهن و ورود به مرحله متعالی جدید را در قلب الگوی مرگ و تولد دوباره، نمادینه می‌کند. گذر از آتش به باور ایرانیان باستان دارای دو تعبیر بود در دنیای مادی که برای قضاوت

و داوری و برای اثبات بی‌گناهی فرد انجام می‌شد در دنیای اخروی که برای به مجازات رساندن گناهکاران نظر استفاده می‌شد. از این‌رو، شاید بتوان گفت داوری با آتش که در دنیای ماده انجام می‌شود نمادی از داوری جهان اخروی باشد، طبیعی است که این آتش از ویژگی‌های تعدیل‌کنندگی برخوردار است. همان‌گونه که در جهان پسین مجازات گناهکار با آتش است در دنیای مادی هم صحت و سقم ادعاها را روشن می‌کند. در باور روایات مذهبی هم انسان‌های باایمان را اگرچه در قرقره آتش جهنم قرار دهند کوچک‌ترین اثری از سوزش در آن‌ها ایجاد نخواهد شد و چنان‌که آتش بر بدن ابراهیم کارگر نشد بر آن‌ها هم تأثیری نخواهد داشت؛ ولی کافران جاودانه در آتش می‌ماند. مقایسه آتش دوزخ با مقایسه داستان حضرت ابراهیم (ع) و همچنین مجازات گناهکار با آتش در باورهای اسلامی مشترک یافت، اینکه گذشتن از آتش بدون سوختن است که نشانه فراتر رفتن از شرایط انسان عادی است. همچنین از میان مضامین متنوع در شاهنامه و قصص قرآنی، «اسطورهٔ کودک رها شده» است. این بن‌مایه از مضامین اصلی زندگی بسیاری از خدایان، پادشاهان، قهرمانان و پیامبران است؛ گاه این رهاکردن کودک به علت ترس از اشخاصی است که جان او را تهدید می‌کردند و گاه این دوری از خانواده برای سپردن کودک به مربی و استادی کارآموده است که او را برای پذیرش وظایف آینده‌اش تربیت کند، گاه نیز خانواده به دلیل وجود نقایص جسمی یا اینکه بودن کودک را برای بقای حکومت یا زندگی خودشان تهدیدی می‌دانستند وی را رها می‌کردند، اما به‌هرحال تمام این رهایی‌ها به بازگشت شکوهمندانه کودک رها شده در بزرگسالی می‌انجامد.

فهرست منابع و مآخذ:

کتاب‌ها

- آیدنلو، سجاد. (۱۳۸۶). از اسطوره تا حماسه. تهران: معین.
- اسلامی ندوشن، محمدعلی. (۱۳۷۶). زندگی و مرگ پهلوانان در شاهنامه. تهران: نشر آثار.
- اسماعیل پور، ابوالقاسم، (۱۳۷۵). اسطوره آفرینش در آیین مانی. تهران: فکر روز.
- آموزگار، ژاله. (۱۳۸۱). تاریخ اساطیر ایران. تهران: سمت.
- انوری، حسن. (۱۳۸۶). فرهنگ بزرگ سخن. جلد ۱، تهران: نشر سخن.
- انوشه، حسن. (۱۳۸۱). فرهنگ‌نامه ادب فارسی. جلد ۲، تهران: وزارت ارشاد و فرهنگ اسلامی.
- اوداینیک، ولودیمیر والتر. (۱۳۷۹). یونگ و سیاست. ترجمه علیرضا طیب، تهران: نی.
- ایونس، ورونیکا. (۱۳۷۳). اساطیر هند. ترجمه باجلان فرخی. تهران: اساطیر.
- الیاده، میرچا. (۱۳۸۵). رساله در تاریخ ادیان. ترجمه: جلال ستاری، تهران: نشر سروش.
- دادگی، فرنیخ. (۱۳۶۹). بندهشن؛ ترجمه مهرداد بهار، تهران: توس.
- دوستخواه، جلیل. (۱۳۸۴). اوستا، گزارش و پژوهش. ۲ جلد، چاپ نهم، تهران: مروارید.
- رأس، آلن آ. (۱۳۷۵). روان‌شناسی شخصیت. ترجمه سیاوش جمال‌فر، چاپ دوم، تهران: روان.
- رضی، هاشم. (۱۳۸۱). دانشنامه ایران باستان. تهران: سخن.
- روحی برندق، کاووس و صفری، علی. (۱۳۹۵). عروج حضرت عیسی علیه‌السلام؛ دیدگاه‌ها، چالش‌ها و رویکرد نو به مسئله شایست‌نشیست؛ ترجمه کتایون مزداپور، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- طبرسی، ابوعلی. (۱۳۷۲). مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن. ج ۴، چاپ سوم، تهران: انتشارات ناصرخسرو.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۷۵). شاهنامه فردوسی. به کوشش سعید حمیدیان، چاپ سوم، تهران: قطره.
- مجلسی، محمدباقر. (بی‌تا). بحارالانوار. ج ۱۳، بیروت: دارالاحیا.
- مک کال، هنریتا؛ وستاسرخوش کرتیس، آن بیبرل و کارل توب، گری اورتون. (۱۳۸۵). جهان اسطوره‌ها ۲. ترجمه عباس مخبر، تهران: نشر مرکز.
- واحددوست، مهوش. (۱۳۷۹). نهاده‌های اساطیری در شاهنامه فردوسی. تهران: سروش.
- ورمازن، مارتن یوزف. (۱۳۷۲). آیین میترا. ترجمه بزرگ نادرزاد، تهران: چشمه.

مقالات

- حسن‌زاده، شهریار. (۱۳۹۵). «واکاوی سیروسفر آسمانی در مثنوی». عرفان اسلامی، دوره ۱۳، ۵۰، ۲۲۰-۱۸۸.
- قائمی، فرزاد؛ محمد، ابوالقاسم قوام و یاحقی، جعفر. (۱۳۸۹). «تحلیل نقش نمادین اسطوره آب و نموده‌های آن در شاهنامه فردوسی براساس روش نقد اسطوره‌ای». جستارهای ادبی، ۲(۱۶۵)، ۱.